

OSMANLININ SON DÖNEMİNDE BİR İLİM VE DEVLET ADAMI: GİRİTLİ SIRRI PAŞA *

*A.Halim KOÇKUZU***

Abstract

A Scholar and Statesman in the Late Period of Ottomans,

Cretan Sırrı Pasha

Cretan Sırrı Pasha is one of the most important scholars and statesmen in Ottoman State. He served as a governor in some provinces of Ottomans. He reflects the characteristics of his period. My aim in this article is to introduce his personality as a late period Ottoman scholar and statesman and his publications, his way of writing and thinking in some certain disciplines, how he approaches to the issues in his books and booklets. The language which he used in his publications is very heavy and complicated, perhaps because of this reason he became unfamiliar for a long time especially after the collapsing of Ottoman State.

Biz bu makalede Giritli Sırrı Paşa'nın çok yönlü olan bilimsel çalışmaları hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Öncelikli olarak Sırrı Paşa'nın Tefsir ilimleriyle olan ilgisi üzerinde duracağız, daha sonra Kelam konusunda yaptığı çalışmalardan bahsedeceğiz. Ayrıca eserlerinde Felsefe, Tasavvuf, Kıraat İlimleri gibi konularda Sırrı Paşa'nın ortaya koyduğu görüşleri inceleyeceğiz.

* Bu çalışma 'Giritli Sırrı Paşa ve Tefsirdeki Metodu' adıyla 1992 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan yüksek lisans tezinden özet olarak alınmıştır.

** Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

Eserlerinde günümüz Türkçesine göre oldukça ağır ve sanatlı edebî bir dil ve üslup kullanan Sırrı Paşa, dilin değişime uğraması, daha sonra dini ilimlerin bir süre öğretim ve eğitim dünyasından kaldırılışı sebebiyle uzun yıllar meçhullüğe itilmiştir.

Mesleği din bilginliği olmayan bir kişinin, tamamı için olmasa bile Kur'an'ın bazı sureleri için Tefsir yazmasının sebebini düşünmek, araştırmacıyı "İslam İlim Tarihinde Tefsir Yazma Ananesi" ni hatırlamağa götürecektir. Bu noktanın aydınlanması için, peygamberin ashabından itibaren, Tefsir konusuna duyulan özel ilgiyi izlemek gerekir.¹

Sahabe arasında Kur'an kari'leri ve müfessirleri çok fazla sayıda değildi. Abdullah b. Mes'ud ve Abdullah b. Abbas'ın adları Tefsir sahasında oldukça çok geçen isimlerdendir. Rivayet tefsirlerinde ağırlık, onların bilgileri ve onlardan yapılan nakiller üzerine kurulur.

Fetihlerle İslam Coğrafyasının genişlemesi, vefatından sonra Kur'an'ı açıklayan tek kaynak olan Hz. Peygamber'in yokluğu, yeni kuşakların Kur'an'ı anlamak istemeleri ilim adamlarını ilahi beyanları açıklama çalışmalarına yönlendirdi. İkinci nesil olan tabiun içinde pek çok müfessir yetişti. Bunlara yakın olan çağda İbn Cerir et-Taberi, kitabı bize kadar gelen nadir isimlerdendir.²

Daha çok rivayet ilimleriyle Tarih ilim dalında üstad olan Taberi'nin tefsiri bize, ilk dönem malzemesini aktaran değerli bir kaynaktır. Mesleği tarihçilik olan bir alimin Kur'an'a dair rivayetleri titizlikle toplaması o günlerde konuya olan yaygın ilgiyi gösterir.

İslam toplumlarında öğrenim yüzyıllar boyunca İslami karakter taşımaktaydı. Yani İslam Eğitimi ve Öğretimi ağırlıklı idi. Ailede ve eğitim kurumlarında yazı ve Kur'an öğretimi ile başlayan temel eğitim dilbilgisi ile gelişmekte; tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf çizgisiyle bütünleşmekteydi. Daha sonra sıra ferdin istediği meslek bilim dallarına gelirdi.³ Öğrenimini sürdüren öğrenci, sistem

¹ Tefsir Hareketinin Doğuşu ve Sahabe Tefsiri için, Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I. 72-103, Ankara, 1988

² Taberi, Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili A'yi'il-Kur'an*: Taberi bu eserini H.270 / 883 yılında ikmal etmiştir. Bazı kütüphanelerde yazma olarak bulunan bu eser, XIX. Asrın sonlarına kadar bulunup neşredilemediği için, bu eserin kaybolmuş olmasından korkulmuştur. Bir müddet sonra bu eser bulunmuş ve Yemeniyye matbaasında 30 cilt olarak tab edilmiştir. Aynı eser 1954 senesinde ayetler numaralanmak suretiyle daha güzel bir kağıt ve basımla Mustafa el-Babi el-Halebi ortaklığı tarafından 30 cüz halinde neşredilmiştir.

³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz; Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, (Tercüme, Ali Yardım)

gereği kendinden aşağıdaki tabakaya da öğretmenlik ederdi. Meslekleri din bilginliği ve eğitimciliği olan kişiler, uzmanlaştıkları andan itibaren eser yazımı ile karşı karşıya kalırlardı. İslam ilim dünyasında te'lif için iki nokta önemliydi:

1. Uzman olan kimsenin kitap yazma geleneği,
2. Ehil olmayanın eser te'lif etmesinin vebal olduğu,

Alimler ister müfessir olsun, ister olmasın en sonunda Kur'an'a özel bir hizmet vermeyi planlardı. Tefsir alimi için bu tabii bir hizmet iken, olmayanlar için de ortak bir emel ve hedef olarak görülürdü. Zamanla gelişen bu anane, Selçuklu ve Osmanlı ilim dünyalarında da aynı olmuştur. Arapça ve Türkçe tefsir ve meal yazanlar yanında belirli sureler üzerinde çalışanlar da bir hayli çoktur.⁴

Daha çok Fatıha ve Yasin sureleri tefsiriyle ilim dünyasına hitap edenlere rastlamaktayız. Bu çalışmalar iki yönden faydalı olmuştur.

1. Tefsir mensuplarının periyodik olarak Kur'an-ı Kerim'i yeniden anlamağa gayret etmeleri.
2. Değişik mesleklere mensup kişilerin farklı açılardan Kur'an'ı tanıyıp anlatmağa çalışmaları. Bu gayretlerde ilmi altyapı, hazırlık, kendi terminolojisi ve kuralları içinde tefsir yapma, önemini daima ön planda sürdüren bir husus olmuştur.

Osmanlı vali, edebiyatçı ve alimi olan Sırrı-i Giridi de aynı durumdadır. Meslek itibarıyla müfessir olmayan bu alim o güne kadar Türk dilinde; "Satır arası tercüme", "Ayet ayet tercüme" ve "Tam Tefsir" çalışmalarına yeni bir üslupla derinlik getirmiş, sonuçta:

- a. Ayet-i Kerimleri gruplandırmış,
- b. Açıklamalı; bazan üç dört ihtimalli mealler yazmış,
- c. Önemli dirayet tefsiri kaynaklarından dürüst nakiller yaparak, asıl meslek erbabı ile temasını korumuş,
- d. Oldukça nüfuzlu tahlillere girişmiş, ayetlerdeki hedefleri açıklamış,
- e. Ferde ve topluma yönelik hüküm istinbatlarına gayret etmiştir.

Sırrı Paşa Kur'an'ı Kerim'i her okuyuşunda ondaki güzellikler dikkatini çekmiş, özellikle de Yusuf suresi benliğinde ayrı bir tesir icra etmektedir. Sureye

⁴ Bu tür tefsir örnekleri için bkz., Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 449, İstanbul 1971.

“Kıssaların En Güzeli” sıfatının verilmesi ise, Paşa nazarında surenin şanının, yüceliğinin en büyük işaret ve delili sayılmaktadır. Yazar kendi kendine seslenmekte ve şu soruyu sormaktadır: “Akıl ve idrakim bana der ki: “Bir aciz lisan, zevk-i vicdana nasıl terceman olabilir” .⁵

Müellif bu soruyu sormakla birlikte aşırı meraklı tabiatı onu bir tefsir yazımına sürüklemektedir. Böylece bütün benliğiyle duyduğu edebi ve dini yüce duyguları, gereği gibi anlatamasa bile kalem ve dilinin aracılığına emanet etmektedir.

Kur’an’ı edebi cümlelerle tavsif eden Giritli ona:”Müsemması gibi ismi de ilahi.., Feyzi namütenahi .., Nasları Huda’nın vahyi .., Mansusu rüşd ve hidayet..., metni Allah kelamı, şerhi ise onun ilhamıdır⁶, der.

Sırrı Paşa’ya göre Kur’an’ı Kerim’e yapılan tefsir ve izah çalışmalarında, alime Allah tarafından bahşedilen özel bir yardım söz konusudur.

Osmanlıda dini ilimlerle uğraşan alimler, Matematik, Astronomi ve Fen ağırlıklı ayet ve sure tefsirleri yapmışlardır⁷. Sırrı Paşa da bir devlet adamı olmasına rağmen aynı zamanda bilimsel çalışmalara vakit ayırmış ve bir müfessir gibi tefsir çalışmalarını başarıyla yürütmüştür.

Giritli Sırrı Paşa’nın Yusuf Sûresini seçişi ona hayranlığı yanında belirli bir ölçüyü de kapsar. Tefsirlerini yazdığı diğer iki sure, “İnsan”, “Furkan” sureleri, en şerefli varlık olan insanı her yönüyle kuşatan surelerdir. İnsan ve onun oluşturduğu toplum tefsirde hedefdir.

Araştırmamızda kaynak eserler olarak Sırrı Paşa’nın Tefsirle ilgili; “Ahsenu’l-Kasas”, “Sırr-ı Furkan” ve “Sırr-ı İnsan” isimli eserleri okundu, tarandı ve yer, yer örnekler alındı. Kelama dair olan eseri “Nakdü’l-Kelam fi Akaidi’l-İslam” ile Usul-ü Tefsir ilmi ile alakalı “Tabakat ve Adab-ı Müfessirin” isimli eseri gözden geçirildi.

Yaptığımız araştırmada şu noktalar üzerinde dikkatli misaller aradık:

1. Paşa’nın kendine has görüşleri,
2. İnanç ve ilmi kanaatlarını tespiti yarayan tercihleri,
3. Eski alimlerin fikirlerine uymayan, kendi kanaatları olan görüşleri,

⁵ Sırrı-i Giridi, *Ahsenu’l-Kasas*, İstanbul, 1309, I, 4-5.

⁶ Sırrı-i Giridi, a.g.e., 4-5.

⁷ Detaylı bilgi için bkz; Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Serairu’l-Kur’an*, İstanbul, 1336; Bereketzade İsmail Hakkı, *Necaib-i Kur’aniyye*, s.12, İstanbul, 1331.

4. Sırrı Paşa'nın: Ferdin, ailenin ve toplumun meselelerine çözüm getiren teklifleri.

Biz o kanaatteyiz ki, Paşa'nın müfessir olmayışı, dini ilimlerin öğrenildiği ve öğretildiği bir ortamda yetişmiş olması, eserlerinin edebi şaheserler olarak kalmasını doğurmuştur. Aynı teknikle Kur'an'ın tamamını kapsayan bir tefsirin yaklaşık otuz cildi bulacağını söyleyebiliriz.

A – YETİŞTİĞİ FİKRİ VE SİYASİ MUHİT:

Eserlerini üzerinde çalışma yaptığımız Giritli Sırrı Paşa, Osmanlı Devleti'nin 19.Yüzyılda yaşadığı siyasi ve fikri muhitin insanıdır. 19. yüzyıl, Osmanlı topraklarının çözülmeye başladığı asırdır. Özellikle Balkanlardaki gayr-i Müslim Osmanlı tebaasında milliyetçilik hareketlerinin yoğunluğu; Sırp, Karadağ, Bosna, Hersek, Makedonya, Ege adaları, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Kırım'daki Osmanlı tebaasının siyasi, ekonomik ve fikri dünyasının en karışık dönemidir. Batılı ülkelerle, Rusya'nın devamlı kışkırtması, Ortadoğu topraklarındaki ve boğazlar üzerindeki Hıristiyan dünyanın istekleri bu asırda şiddetlenmiş, idaredeki zaaf, devamlı harplerin tahrip ettiği sosyal yapı devleti çözümlenmenin ve yıkılmanın eşiğine getirmiştir. Batı kaynaklı Gülhane Hatt-ı Hümayunu, askeri ve sivil hayatta bünyeye uymayan batılılaşma arzusu, toplumda İslami fikirlerden ve Osmanlılıktan ayrılarak yeni yeni arayışlara yönelme, Balkan milletlerinin devlet olma istekleri, içerdeki kıpırdanmalar Sırrı Paşa'nın yaşadığı devrin tespit olunan temel karakteristiğidir.⁸

Ekonomi hayatı, harp harcamaları, içerdeki hesapsız israfı üretim azlığı, batının büyük devletlerine borçlanma, borçların faizlerinin getirdiği ilave yük ile sarsılmış bir devlet. Fikri hayatı, İslam ve Osmanlılık ruhuna bağlı iken, batıdaki teknolojik gelişmeye intibaksızlığı, bin yıllık maziye bağlılık ve dini inançta gören yanlış teşhis, devleti teşkil eden insan unsurlarının ihaneti, hep birlikte devleti çökertmeye yönelmiş olgulardı. İdarede vatansever yöneticilerin bazan isabetsiz kalabilen icraatı, teknik kadroları yetiştirmede geç hareket etme, kendi öz benliği üzerinde kalarak teknolojiyi bu benlikle mezcederek geliştirme yerine başka zararlı formüller arama, devrin Osmanlı Devlet-i Aliyesinde temel görünümüdür.

⁸ Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi, iktisadi ve fikri durum hakkında detaylı bilgi için bkz.; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1972, 150-175; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1938, 564-571; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1983, 681-693; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Ankara, 1983, 301-313.

Batıdan intikal eden materyalist fikirler, menfaatçilik, aile kurumunun zedelenmesi, Müslüman Osmanlı yerine, Fransız, Alman ve İngiliz fert ve aile modellerinin tatbik ve taklidinin doğurduğu buhran.

Temel noktalar üzerinde tespitte çalıştığımız bu dönemin ana çizgilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Savaşlar yüzünden Balkanlarda ric'at, Anadolu'ya göç etme, toprak kaybı,
2. Üretimsizlik, borçluluk, israf sebebiyle ekonomik açmazlar içinde bulunma, çare olarak faiz, iç ve dış borçlanma,
3. Sosyal bünyeyi birbirine kenetleyen: İslamlık, Osmanlılık gibi mefhumlardan sıyrılarak; materyalist fikirler, Batının aldatmacasına kapılarak milliyetçi cereyanlara sarılma,
4. Gayr-i Müslim unsurlarda ayrı ayrı devlet olma isteği,
5. Eğitim ve öğretimde Batıyı örnek alma ve Batı tarzında okulların açılması.

B – ÖĞRENİMİ VE GÖREVLERİ:

1. Hayatı ve Çevresi :

Selim Sırrı'dır. Kandiye'li, Helvacızade Salih Efendi'nin oğludur. Kandiye, o zaman Osmanlı ülkesine dahil olan Girit adasında bir yerleşim merkezidir. Tarihçi İsmet Parmaksızoğlu, baba adını Salih Tosun Efendi olarak verir.⁹

Sırrı Paşa H.1260 / M.1844 yılında dünyaya geldi. O zamanın usulü üzere ilk öğrenimini tamamladı. Ayrıca kendisinin, Cevri Efendi isimli bir zattan bazı ilim dallarında öğrenim gördüğü kaydolunmaktadır.¹⁰ Bunun dışında öğrenimi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı ülkesinde bu tarihlerde, ya mahalli medreselerde öğrenim görülür veya eşraf idareci çocukları için, evlerinde özel öğretmenler tutularak belirli bir öğrenim seviyesi sağlanırdı.¹¹ Sırrı Paşa'nın öğrenim dönemi hakkında verilen bilgilerde bu husus belirtilmemektedir.

⁹ İsmet Parmaksızoğlu, *Türk Ansiklopedisi*, (Sırrı Paşa maddesi), XXVIII, 534, İstanbul, 1983.

¹⁰ İbnu'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, XX, 1701-1704, Ankara, 1982

¹¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 93-111, Ankara, 1989.

Onaltı yaşında H.1277 / M.1860, Kandiye'den ayrılarak Hanya'ya gittiği bilinmektedir. Memuriyetinin ilk yıllarında kendisinin sarıklı (ilmiye mensubu) olduğu söylenmektedir.

İlk devlet memurluğu hakkında, İbnu'l-Emin Mahmut Kemal İnal evkaf kitabesinde memuriyet deyimini kullanırken, diğer kaynaklar, Kandiye Mahkeme-i Şeriyye katipliğinden söz etmektedirler.¹² Bursalı Mehmet Tahir Efendi, belirtme yapmadan: Mektupçuluk, Mutasarrıflık, valilik gibi hizmetleri anmaktadır.¹³

Evkaf ve Mahkeme-i Şeriyye kitabeti dışında Sırrı Paşa, gençlik yıllarında; meclis katipliği, vezirlerin divan katipliği gibi görevler yaptı. Paşa Hanya'dan sonra İstanbul'a geldi. Buradan Yenişehir fenerine görevli olarak atandı. Buradaki vazifesi meclis katipliğidir.

H.1248 / M.1867 senesi, Sırrı Paşa'nın Yanya vilayeti mektupçuluğu görevine atandığı tarihtir. Buradaki görevi ilkin, muavinlik şeklinde başlamıştır. Bu göreve tayin edilmesini kaynaklardan şu şekilde öğrenmekteyiz: "Edhem Paşa Yanya'dan İstanbul'a avdet ederken, İzmir valisi Hekim İsmail Paşa, liyakatli bir katibe ihtiyacı olduğundan bahsetmesiyle, Edhem Paşa Sırrı Efendiyi tavsiye etti. İsmail Paşa'nın inhasıyla Aydın vilayeti mektupçuluğu muavinliğine tahvil kılındı. Giritli Sırrı Paşa, kendisine bu memuriyetlerde ilgi gösteren İsmail Paşa'nın küçük kızı Leyla Hanım'la evlenmiştir. Eşinin şair olduğu belirtilmektedir.

Bundan sonra Giritli şu görevlerde bulunmuştur.

1. Prizren valiliği (H.1286 / M.1869)
2. İstanbul'a avdeti,
3. Tuna vilayeti mektupçuluğu (H.1289 / M.1872)
4. Bihke, Rumeli Beylerbeyi payesiyle İzvornik, daha sonra da Vidin mutasarrıflığı, (H.1293 / M.1876)
5. İstanbul'a izinli olarak dönüşü, daha sonra : "Rusya devletiyle akdedilen mukavele mucibince Şumnu ve Varna istihkamlarının, esliha ve mühimmatının tahliyesi için komiserlik."
6. Karesi Mutasarrıflığı,

¹² İ. Parmaksızoğlu, a.g.m., 534

¹³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, II, 368, İstanbul, 1972; Sırrı-i Giridi, *Tabakat ve Adab-ı Müfessirin*, 24, Der Saadet, 1312, 26-30, (Mehmet Ali Ayni'nin, kayınpederi için yazdığı terceme-i hal).

7. Trabzon valiliği, (H.1296 / M.1879) senesi,
8. İstanbul'a tekrar dönüşü, birkaç ay sonra: Kastamonu, Trabzon, Ankara, Sivas, Adana, Bağdat valilikleri,
9. Araz-i seniyye komisyonu reisliği,
10. Vidin mutasarrıflığı,
11. Plevne harekatı sırasında, askerin erzak ve mühimmatını çabuk ve zamanında temininde gösterdiği başarı sonu, Gazi Osman Paşa'nın takdirlerine mazhar oluşu ve Bağdat valiliğine tayininin kanuna uygun olabilmesi için önce vezirlik rütbesinin verilmesi, sonra da vali tayini.
12. Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın takdirlerine mazhar bir idareci olarak, padişaha tavsiye edilmesi sonunda ikinci defa olmak üzere Diyarbekir valiliği.
13. Hastalanarak İstanbul'a gelişi, kalp rahatsızlığının devam etmesi üzerine valilikten ayrılması.
14. Birinci rütbe-i Osmani ve Mecidi nişanlarıyla taltifi ve bu mertebeleri elde etmesi.

Ömrü boyunca yaptığı görevlerde azil yüzü görmemiş, ilim ve idarede di-
rayetli bir kişi olarak tanıtılan Sırrı Paşa, biraz sert mizaçlı bir devlet adamı ola-
rak tavsif olunmaktadır.

Vefatı H.1313 / M.1895 Cumada'l-Ahir'in 24. günüdür. Kabri Sultan
Mahmut türbesinin avlusundadır.

Tarihçi İsmet Parmaksızoğlu, Paşa'nın evlatlarının ilim dünyasıyla ilgisi
hakkında şunları söylemektedir: "Sırrı Paşa'nın ailesi ve evlatları da, çağlarında
Türk fikir, ilim ve sanat hayatına katkıda bulunmuşlardır. Yusuf Razi ve Mimar
Vedat Bey, oğullarıdır. Nuri Bey'in kardeşi, Celal Nuri İleri'nin amcası, Mehmet
Ali Ayni'nin de kayınpederiydi. Sırrı Paşa, 19.yüzyılın ikinci yarısında yetişen
Türk ilim adamları arasında ayrı bir yer işgal eder. Hususiyle tefsir, hadis, ahlak
gibi ilimlerde yazdığı eserler hala değerini muhafaza etmektedir."¹⁴

Paşa'nın şiirle meşguliyeti de olmuştur. Fakat nesrinin şiirlerinden daha
güçlü olduğu hükmüne varılmıştır. Sırrı Paşa'nın hayatına dair bilgi veren kay-
nakların hemen hemen hepsinde "Nesri nazmından üstün idi" şeklinde ibarele-
re rastlamaktayız.

¹⁴ İsmet Parmaksızoğlu, a.g.m., 534.

Eserlerinin tahlilinden sonra, ilmi kişiliği daha da iyi açıklanmış olacak olan Sırrı Paşa, yazılarında **Sırrı-i Giridi** imzasını kullanmıştır.

2. Eserleri:

Sırrı Paşa'nın eserleri denilince, basılıp ilim dünyasına sunulan kitapları yanında, yarım kalan veya tasavvur halindeki çalışmalarını da bilmekteyiz. Yukarıda onun terceme-i halini veren kaynaklardan olan Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin Osmanlı Müellifleri isimli eserinde Sırrı Paşa'nın hadis ve ahlak ilim dallarında da eserler verdiğinden söz edilmekte, fakat böylesi eserlerine rastlanmamaktadır. Biz basılmış haldeki eserlerini şöylece sıralayabiliriz.

a. Sırr-ı Kur'an :

Yusuf suresinin ilk baskısında eseri bu adla yazan Sırrı Paşa sonradan geliştirerek ikinci baskısını yapmıştır.

b. Ahsenu'l-Kasas :

Müellifin Yusuf suresi için yazdığı üç ciltlik tefsirdir. İki sefer basılan bu kitabın 1306-1309 tarihli baskısında birinci cilt 204; ikinci cilt 372; üçüncü cilt ise 466 sayfadan ibarettir. İstanbul – 1309.

c. Sırr-ı Furkan :

Kur'an-ı Kerim'deki Furkan suresinin tefsirine dair yazılmış tek ciltli kitaptır. İstanbul – 1312.

d. Sırr-ı Tenzil :

Bu eseri ise Paşa'nın üç kitabından oluşturduğu bir başka kitabıdır. Diyarbakır – 1311.

Birinci Kitap: Ahsenu'l Kasas'tan mülahhas, 117 s.

İkinci Kitap : Sırrı-ı Furkan'dan mülahhas, 59 s.

Üçüncü Kitap: Sırr-ı İnsan'dan mülahhas, 6+24 s.

e. Sırr-ı İstiva :

Bu eserin baskı yeri ve tarihi bulunamamıştır.

f. Ru'yet-i Bari Hakkında Risale :

Allah'ın bu dünyada görülüp görülemeyeceği konusunda yapılan bilimsel münakaşaları ele alınan bu eser, kelim alimleriyle mu'tezile mezhebinin konu ile ilgili kanaatlarını ihtiva etmektedir. 1296 tarihinde Rusçuk'ta basılmıştır.

g. Sırr-ı İnsan :

Der Saadet'te 1312 yılında basılmıştır. Kur'an-ı Kerim'deki "Dehr veya "Emşac" sureleri diye de adlandırılan "Hel eta" suresinin tefsiri olup 240 sayfadır.

h. Şerh-i Akaid ve Haşiyelerinin Tercümesi :

Matüridi akaid alimlerinden Ebu Hafs Ömer Nesefi'nin küçük akaid risalesine, önceleri Eş'ari olan fakat daha sonra Matüridi olan Taftazani'nin yazdığı şerh ve bu şerhe yapılan, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan; Isam ve Seyalkuti haşiyelerinin tercemeleri. Bu eserin de baskı yeri ve tarihi hususunda bir bilgiye rastlayamadık.

ı. Nakdü'l-Kelam fi Akaidi'l-İslam :

Bir önceki eserin geliştirilerek yapılan, İstanbul 1324 tarihli baskısı. 355 sayfalık bu kitabını Maarif nezaretine sunan Sırrı Paşa, eseri şu cümlesiyle tanıtmaktadır:

"Akaid-i İslamiye'nin Ayat-ı Kerime-i Kur'aniyye, Ahadis-i Şerife-i Nebeviyye, İcma-ı Ümmet, Akval-i Eimme-i Müctehidin ve Asar-ı Ecille-i Müfessirin ile müsbet olduğunu bir suret-i hakimane şerh ve izah ve sufistaiyye, mu'tezile vesaire gibi mu'tarızların akaid-i mezkure hakkındaki zan ve zehablarının butlanını, delail-i kaviyye-i akliyye ile isbat eder bir eser-i hakikat-kuster'dir."

j. Araü'l-Milel :

Dinler ve fırkalar tarihi kitabıdır. İstanbul'da 1303 yılında basılmıştır.

k. Ruh Risalesi :

Bazı filozoflarla İslam alimlerinin ruhun mahiyeti konusunda serdettikleri görüşleri muhtevi bir eserdir. İstanbul'da 1305 tarihinde basılmıştır.

l. Nuru'l-Huda limenihteda :

Hıristiyanlıktaki üçlü ilah sisteminin yanlışlığını konu alan bir kitaptır. Elde mevcut olan İncillerin tahrif edilmiş eserler olduğunu isbata çalışır. Diyarbakır'da 1310 tarihinde basılmıştır.

m. Mektubat :

Sırrı Paşa'nın yazmalarını ihtiva eder: "Merhumun mektubata dahil olmamış daha pek çok layihalar ve mektupları vardır ki, bunların cem'iyle ayrıca

bir risale şeklinde neşri mukarrerdir diyen damadı büyük alim, Prof. Dr. Mehmet Ali Aynî'nin böyle bir eseri neşredip etmediği bilinmemektedir.¹⁵

n. Galatat :

Osmanlı alimi İbn Kemal Paşazade'nin aynı adlı eserine yapılan bir zeyl çalışmasıdır. İstanbul – 1301 baskılıdır.

o. Tabakat ve Adab-ı Müfessirin :

Der Saadet'te 1312 yılında basılmıştır. Şöhretli müfessir sahabileri ve onlardan sonraki beş tabaka ricalini tanıtır. Eser 30 sayfadır.

p. Sırr-ı Meryem :

Tabakat bu esere mukaddime olarak kaleme alınmıştır. Meryem suresini kendi tarzında tefsire gayret eden Sırrı Paşa'nın bu eserinin baskısı gecikeceği için tabakat ayrıca neşrolunmuştur. Meryem suresinin basılıp basılmadığı, daha doğrusu yazımının tamamlanıp tamamlanmadığı bilinmemektedir. Ömer Nasuhi Bilmen, Sırrı Paşa'nın seçkin şiiirlerinin olduğunu zikreder. Bunların bir kitapta toplanıp toplanmadığı bilinmemektedir.¹⁶

Paşa'nın eserleri hakkında bu bilgileri verdikten sonra; onun tefsirciliği üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Kur'an tefsiri çalışmaları, peygamberimizin yaşadığı günlerde başlamıştır. Onun, inen ayetler için açıklamalar yaptığı bilinmektedir. Bu konuda şöhretli bir örnek, *ولم يلبسوا إيمانهم بظلم* "İmanlarına zulüm karıştırmayanlar..." ayetinin inişinde yaşanmıştır. "İmanlarına zulüm karıştırmayanlar" cümlesini öğrenen ashab, bunu kendine kötülük etmek anlamında değerlendirmiş ve peygamberimize; hangimiz kendine kötülük etmez ki, ya rasulallah?" demişlerdir. Bunun üzerine peygamberimiz buradaki zulüm kelimesinin, Allah'a ortak koşmak anlamında olduğunu açıklamış ve açıklamasına da Lokman suresindeki,

ان الشرك لظلم عظيم "mutlak bilinmelidir ki, Allah'a eş bilmek büyük bir haksızlıktır"¹⁷, ayet-i celilesini şahit tutmuştur. Şirk ve zulüm mefhumları arasında bulunan iltibas, peygamberimizin açıklamaları ile giderilirken, daha sonraki dönem

¹⁵ Sırrı Paşa, *Tabakat ve Adab-ı Müfessirin*, Der Saadet, 1312, 3 (Mehmet Ali Aynî'nin Mukaddimesi)

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1955, 583; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1972, II, 368; İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Ankara, 1982, IX, 1701-1704; Sırrı-i Giridi, *Tabakat ve Adab-ı Müfessirin*, Der Saadet, 1312, 30; Sırrı-i Giridi, *Nakdül-Kelam*, Kazım Albayrak, *İlm-i Kelam'ın Özü*, İstanbul, 1987.

¹⁷ Lokman Suresi, 13.ayet.

Müslümanlarına, bir rivayet tefsiri örneği, bir ayetle ayeti açıklama örneği armağan edilmiştir.

Naklettiğimiz rivayetleri verirken Sırrı Paşa, Şevkani ve Taberi kadar kaynak vermemiştir. Paşa'da kaynak verme oldukça azdır. Muhtemelen bu nakillerini, ana kaynaklar olan Beydavi ve Razi gibi müfessirlerden yapmaktadır.

Şimdi aynı konularda Giritli Sırrı Paşa'nın verdiği bilgileri görelim:

1. İnsan suresindekiler:

Surenin Mekki mi, Medeni mi olduğu münakaşalarını yapan Giritli Sırrı

Paşa, nüzul sebebi olarak Şevkani'nin verdiği Habeş'li heyetten söz etmekte, Hz. Ali ve Fatıma (r.a.) ile ilgili rivayeti nakletmektedir.

Surenin, Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma hakkında inişini, özel bir durum olarak görmeyen Sırrı Paşa, genel bir kural naklederek; “amel-i hayırda iştirakleri habesbiyle, diğer mehasin-perveran-ı ümmetin de bu zümre-i celileye duhullerine bir mani yoktur” hükmünü vermektedir.¹⁸

هل اتي علي الانسان ayetini okuyan birisini işiten Hz. Ebubekir :

فلا تبتلي -- ليتها “keşke insan, ebedi olarak hiç hükmünde, gayr-i mezkur olarak kalsaydı da, sen de ağır kulluk sorumluluğu altına girmeseydin” demiştir. Sırrı Paşa, kelime tahlili sırasında bu rivayeti vermektedir. “Mervidir ki” kipi kullandığına göre, kaynağını da söylemediği bu haberin doğruluğu üzerinde de kesin bir görüşü olmadığını ima etmektedir. Bilindiği gibi, bu tür kipler, temriz sigaları olarak adlandırılmakta ve rivayetlerde, güçsüz haberlerde kullanılmaktadır.¹⁹ Aynı konuyu tekrarlayan Sırrı Paşa, Ebubekir'in, هل edatını, soru edatı olarak almadığını, قد olarak kullandığını belirtir. Buna, verilen يا ليتها cümlesini delil göstermektedir.²⁰ Abdullah Abbas'ın, هل kelimesini قد olarak değerlendirdiğini de belirten Paşa, Kisai (H. 189), Sibeveyh (H. 180), Müberred (H. 286), Ferra (H. 207) gibi dil uzmanlarının da aynı görüşü paylaştıklarını ilave eder.²¹ Giritli Sırrı Paşa, Hz. Adem'in yaratılışı olayını tefsir ederken, yine Abdullah ibn Abbas'a ait iki rivayet verir. Bu rivayetlerinde kaynak adı zikretmez. Bunlar şu iki haberdir:

¹⁸ Giritli Sırrı Paşa, *Sırr-ı İnsan*, 9-10, Der saadet, 1312.

¹⁹ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 12.

²⁰ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 19.

²¹ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 16.

“İbn Abbas’tan (r.a.) mervidir ki : Hazret-i Ebu’l-Beşer, kırk sene (tiyn), kırk sene (salsal), kırk sene (hame-i mesnun) halinde kalmış ve bu hesapça hilkat-i seniyyeleri yüz yirmi senede tamam olmuştur.²²

a. Diğer rivayete göre de, “ab ve hak’dan muhammer olan peyker-i enver-i Adem (a.s), kırk sene balçık, kırk sene hame-i mesnun, kırk sene salsal halinde kalıp, emr-i hilkat, takdir-i Cenab-ı Rabbü’l İzzet ile üç erbainde tamam olduktan sonra, mazhar-ı keramet-i nefh-i ruh, haiz-i envar-ı feyz ve fütuh oldu.”²³ Bir hadiste bu üç safha kırkar gün olarak verildiği nazar-ı itibara alınır, bu ikinci ihtimalde Paşa, “üç erbain” sözü ile, belki de kırkar günlük üç safhayı kastetmiştir.

Rivayet tefsiri sayılabilecek birkaç hadis, yine Sırrı Paşa’nın çok az başvurduğu bir tefsir türü, veya tefsir esnasında zikri geçen haberler olarak görülebilir. Bunlar şu haberlerdir:

1- Dehr kelimesini anlatırken zikri geçen bir hadisin, iki ayrı rivayet tarzı verilmektedir. Bunlardan birincisi : لا تسبوا الدهر فان الدهر هو الله varyantı, diğeri ise, فان الله هو الدهر varyantıdır. Paşa bu haberleri, “hadis-i ali” sözüyle nitelendirdiği halde kaynak vermemektedir.²⁴

2- غريمك اسيرك فاحسن الي اسيرك İmdi esirine ihsan et” demektir. Aynı anlamda, Hz. Ali’ye nisbet ettiği bir haber

اميره احسن الي من شئت تكن اميره cümlesidir. Dilediğin kimseye ihsan et, onun emiri gibi olursun” demektir. Sırrı Paşa, her iki rivayeti de kaynaksız vermekte ve ayetin tefsirinde nakletmektedir.²⁵

3- اسير zevceye de denir. “Zira kadınlar zevcleri yanında üsera gibidirler. Sahib-i Şeriat Efendimiz النساء اتقوا الله في التوقا buyurmuşlardır.” Paşa dipnotta kelimeyi, “kadınlar” olarak açıklar. Bu açıklamada Ruhü’l-Beyan’ı kaynak olarak verir.²⁶

2. Sabrı tarif ederken verdiği bir hadis الصبر اربعة وعلي اجتناب المحارم te kaynak vermemektedir.²⁷

²² Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 23.

²³ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 28.

²⁴ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 29.

²⁵ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 115.

²⁶ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 116.

²⁷ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 131.

5- Cennetin havası, gölgelikleri ve iklimi söz konusu olan ayetleri tefsir ederken : هَوِّ الْجَنَّةِ سَجْسَعٌ لَا حَرَّ وَلَا قُرْ hadisini vermekte, kaynak zikretmemektedir. Paşa hadisi şöyle terceme etmektedir : “hevay-ı ravh-bahşay-ı behişt; ne pek sıcak; ne pek soğuktur. Gayetle mu’tedildir.”²⁸

6- ابرار kelimesinin açıklaması sırasında kaynak belirtilmeden verilen bir hadis : دخول الجنة --- ان الله ثلثمائة وستين خلقا -- Sahib-i Risalet Efendimiz Hazretleri; Allah Tealaya mahsus üçyüz altmış huluk-ı hasen vardır ki, tevhide mukarin olmak üzere bu ahlaktan biriyle mütehallik olduğu halde, Cenab-ı İzzet’e kavuşan kimsenin cennete duhulü mukarrerdir”, Hazret-i Ebubekir, kendisinde o ahlaktan olup olmadığını sorması üzerine peygamberimiz : “o güzel ahlakın cümlesi sende vardır ya Eba Bekr, bu ahlaktan Cenab-ı Hakk’ın en çok sevdiği de cömertliktir.” buyurmuştur.²⁹

“ . kelimesini : insana ecir kazandıran her hayırlı iş anlamında anlar ve تعاونوا علي البر والتقوي and ayetini bir diğer ayetle ان الابرار لفي نعيم Bu ikinci ayette “bir” fücurun karşıtı olarak kullanılmıştır. Bu durum, bir delil olarak mütalaa edilmektedir.³⁰

Surenin Hz. Ali hakkında inişini tekrar eder ve bir rivayet olarak verir.

اسد الله الغالب علي بن ابي طالب şeklinde ta’zim cümleleriyle sık sık andığı Hz. Ali’ye ve Ehl-i Beyt’e olan sevgisini ızhar, zaman zaman Paşa’nın bir özelliği olarak belirgin olmaktadır.

اسير kelimesi, Bedir’de elde edilen Mekke müşriklerine işaret etmektedir. Hasan Basri (H.110), Katade (H. 118) tarihiyle Abdullah b. Abbas’a dayandırılan bu rivayetin kaynağını Paşa vermemektedir. Yalnız dipnotta, adeti dışında İbnu Hacer (H.852)’den şu değerlendirme cümlesini almakta, ve İbnu Hacer’in görüşünün hangi kaynaktan geçtiğini anmamaktadır. “İbnu Hacer. Bu hadisi de, ehl-i hadis’ten mu’temedun aleyh bir kimse rivayet etmemiştir, dedi.” İbnu Hacer’in bu sözünü nakleden Sırrı Paşa, “maa haza maksut, kafir olsun, Müslüman olsun, mutlaka esirdir demekle bir mani yoktur; zira bedihidir ki, üseray-ı küffarın it’amı vacip olunca, üseray-ı Müsliminin it’amı elbette evladır.”, sözleriyle karşılaşmakta, hadisin değeri üzerinde fazla durmamaktadır.³¹

²⁸ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 138.

²⁹ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 77.

³⁰ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 77.

³¹ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 115.

لوجه الله kelimesinin açıklaması sırasında, Hz. Aişe'nin bir uygulamasını, tefsirinde bir vecih olarak vermektedir: "Mervidir ki, Hz. Aişe-i Sıddika (r.a.) validemiz, erbab-ı ihtiyaçtan bir hane halkının makam-ı teşekkürde ne diyeceklerini zaptedip, kendine haber vermesini götüren adama tenbih buyururlar, eğer ya ümmü'l-mü'minin, sana hayır dua ile dua ettiler cevabını alırsa, sadakanın sevab-ı ind-i Bari'de halis kalmak için o ehl-i beyt'e aynıyla dua ederlerdi.

"Rivayet-i sahiha ile sabittir ki, " diyerek, kaynak vermeden açıkladığı bir husus, yine bir rivayet tefsiri örneği veya ancak rivayetle belirlenebilecek bir hususun yardımıyla, bir ayetin tefsirine yardım söz konusudur.

"Cennete giren "Ebrar", önce sofradan kalkacaklar, sonra temiz şarap ortaya gelecek, fakat onların iç organları tertemiz kalacak, dışarıya temiz bir ter kokusu yayılacak", Sırrı Paşa'nın aynı konuda naklettiği daha başka hususlar da mevcuttur.³²

İşte bu sizin mükafatınızdır.³³ ان هذا كان لكم جزاء وكان سعيكم مشكورا Ameliniz makbul olmuştur. ayet-i celilesinin iki ayrı anlama uygun düştüğünü anlatırken, birinci ihtimal için, "İbn Abbas dedi" deyimini kullanır. Muhtemelen, elinde mevcut bir Abdullah b. Abbas'a nispet olunan tefsir nüshası bulunan Sırrı Paşa, yine kaynak vermez. Muhtemelen Razi ve diğer kaynaklarındaki bir ifade de olabilir. Burada İbn Abbas'a nispet olunan cümle şu anlamı taşır : "Allah, bugünde size takdim edilmek üzere bunları hazırladı. Tamamı sizindir. Amellerinizin her ne kadar az da olsa, Allah bu büyük nimeti sizlere ayarlamıştır.³⁴ Kanaat dedi ki, aza kanaat edip hoşnut olana Şekur derler ...". Paşa'nın bu nakli gibi, yer yer eserlerinde, ilk zaman tefsircilerine atıfları mevcuttur. Bunların da rivayet tefsirinden sayılması durumunda, örnekler sayılamayacak kadar kabaracaktır.³⁵

Sırrı Paşa'nın, kitaplarında ayetleri tefsir ediş metodunu incelerken, değişik noktalardan probleme bakmak gerekmektedir. Bunlar içinde, Rivayet tefsiri ile ilgisi ayrı bir önem taşımaktadır. Sırrı Paşa'nın, ilk asır tefsircilerinden aldığı bilgiler, Peygamberimiz ve ashabın tefsirlerinden verdiği örnekler, onun çalışmalarında ne kadar dirayete yöneldiği hususunu da anlatmış olacaktır. Buraya kadar verdiğimiz örnekler içinde, klasik anlamda, tam rivayet tefsiri sayılacak

³² Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 183.

³³ İnsan sûresi, 22.

³⁴ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 186.

³⁵ Örnek olarak bkz., a.g.e, 188-200-235.

bir mükemmel örnek bulunmamaktadır. Verilen bilgilerin, rivayet tefsiri konusu ile alakasız olduklarını iddia etmek te güçtür.

Taberi ve emsali Rivayet müfessirlerinin, sure ile ilgili naklettikleri bazı haberler, Sırrı Paşa tarafından da verilmektedir. Bunlar yanında Paşa'nın bir diğer metodu, uzaktan ilgili de olsa konu ile alakalı gördüğü bazı hadisleri, bazan değerlendirerek, bazan kaynak vermeden nakletmek, zımnen veya açık açık, ayetler ile o hadis arasında irtibat kurmaktır. Bu da, bir manada Rivayet tefsiri sayılmalıdır. Hele Sırrı Paşa gibi, dirayeti ön planda tutan bir müellif için oldukça bol misalli bir Rivayet tefsiri örneğidir.

Sebeb-i Nüzul belirtme, sure evvelindeki Bismelenin durumu, sahabe-den nakledilen bir tefsir örneği, ayetlerin kapalı yönlerinin açıklanması, sure ile ilgili bazı coğrafi ve tarihi bilgilerin sahabe ve tabiundan nakli, i'raba yardım eden bazı yorumlar, kapalı bazı miktarların sayı ve müddet olarak tayini pek çok hizmeti gören diğer bazı rivayet örneklerini de Paşa eserinde almıştır. Bunları da, dolaylı bile olsa rivayet malzemesi olarak değerlendirmeyi uygun görmüş bulunmaktayız :

Sırrı Paşa, nüzul sebebi olarak birkaç rivayet vermektedir. Bunlardan biri

Hud suresindeki "Rasullerin hayatını anlatan haberleri size anlatacağız" ayeti ile, Yusuf suresinin, birbiriyle irtibatlı olarak indirildiği görüşüdür. Rivayet kaydıyla verilen bu haber için, kaynak gösterilmemektedir. Diğer bir haberde, sebeb-i nüzul olarak Abdullah b. Abbas'tan rivayet olunan : "Kureyş müşriklerinin, Yahudilerle müştereken peygamberimizi denemek için soru sormaları olayıdır. Kehf ashabı, Ruh, Yakub'un oğulları gibi soruların sorulması, kıssaların en güzeli olan Yusuf kıssasının Kur'an'da iniş sebebi olmuştur. Bir diğer rivayet ise, Besmele ile ilgilidir.³⁶

Sırrı Paşa sure başlarındaki mukattaa harflerinin ne anlama geldiğini

açıklarken, Hz. Ebubekir'e isnat ettiği bir haberi nakleder. "Her semavi kitabın bir gizli yanı vardır. Kur'an'ın sırrı ise, sure başlarıdır." Aynı şekilde Ali b. ebi Talib'in : "her kitabın bir safveti vardır. Bu kitabın safveti ise hece harfleridir." dediğini nakleden Sırrı Paşa, kaynak vermediği gibi, Hz. Ali'nin söylediği "hece harfleri : hurufu't-tehecci" deyiminin, daha sonraki asırların kokusunu taşıdığına temasta bulunmaz.³⁷

2 - Kalam Konularına Yer Vermesi :

³⁶ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, I, 8, 9, 10.

³⁷ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, I, 13.

Sırrı Paşa'nın tefsir çalışmalarında, kelimelerle olan ilişkisini araştırırken hareket noktamız, tefsiri ve kelama dair eseri olacaktır. Dirayet tefsirlerinin hemen hepsi özellikle de Fahreddin er-Razi, kelamla ilgilenmiştir. Zehebi ve Cerrahoğlu, Razi'nin tanınan kişiliğinin aksine, kelama aşırı ağırlık vermediği görüşündedirler. Cerrahoğlu şöyle demektedir : “Fahreddin er-Razi, kelam ve felsefe yolunu takip etmiş, fakat bu yolda fazla bir fayda temin edemediğini de itiraf ederek, Kur'ani hikmetin, kelami yolların hepsinden daha sağlam olduğunu söylemiştir.³⁸

Gerek Razi ve gerekse Kâdi Beydâvî'de yaptığımız araştırma sonunda, İnsan ve Yusuf surelerinin, ihtiva ettikleri konular gereği, pek az kelam meselesine değinildiğini görmüş bulunmaktayız. Kadi Beydavi, Yusuf suresinde³⁹, ve İnsan suresinde⁴⁰, doğrudan ve dolaylı olarak kelam konularına değinmemektedir. Fahreddin er-Razi'de ise bu temas çok azdır, Yusuf suresinde şöyle bir icmal mümkündür.

Her iki surenin kelam meselelerine olan uygunluğu çok az olduğu için, konularına çokça dalan bir müfessirdeki atıfları görmek, Sırrı Paşa'yı daha iyi takip etme imkanı vermektedir.

Felsefe, hukuk, metafizik, coğrafya, tarih, tasavvuf gibi pek çok konuya eserinde az veya çok yer veren Sırrı Paşa her iki surede, ancak parmakla gösterilecek kadar kelam konularına atıfta bulunmuştur. Bu yerler, onun kelamla olan ilişkisinin tamamını oluşturmamaktadır. Paşa bilindiği gibi “Nakdül-Kelam Fi Akaidül-İslam” adlı müstakil bir eserin de sahibidir.

Sırrı Paşa özellikle Kur'an'ın ilahi kelam oluşu konusuna hazırlık olarak, Kelam sıfatını incelemiş, değişik İslam fırkalarının, özellikle de Mu'tezile'nin bu konudaki görüşlerini vermiştir. Peygamberlerden küçük günah süduru ve enbiyanın ismetleri de zaman zaman temas ettiği konulardır. Buralarda da Ehl-i Sünnet yanında Mürcie ve Mu'tezile'nin kanaatlarını cevaplamaktadır. Allah'ın birliği ve müteferrik ilahlar meselesi de sayfalarca üzerinde durduğu konular olmuştur. Kulların fiilleri, büyük günah işleyenlerin öteki alemdeki halleri ile, insanlara göz değmesi, Paşa'nın sayfalar ayırdığı, kelam konuları olmaktadır. Sırrı Paşa'nın bu konulara atıf için önce uygun vasat hazırlaması gözden kaçmamaktadır. En küçük bir ilgi, onun akaid ve kelam meselesine girmesine sebep olmuştur. Bu konuları İnsan ve Yusuf surelerindeki şekliyle nakle geçme-

³⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 243.

³⁹ Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, III, 72-102, Dersaadet, 1317.

⁴⁰ Beydavi, a.g.e, IV, 489-500.

den önce, Paşa'daki kelam formasyonu ve alt yapısı üzerinde durmakta fayda vardır.

İçinde bulunduğumuz asra gelinceye kadar, Osmanlı medreselerinde belirli Arapça kelam kitapları okutulmaktaydı. Bu eserler içinde özellikle "Mevakıf" ve "Mekasıt" isimli iki eserin şerhi ile, Şerh-i Akaid isimli kitap yaygındı. Ebu Hafs Ömer Neseî'nin muhtasar akaid risalesine yapılan Taftazani şerhi, Eş'ari kelamını işlemekle beraber medreselerimizde okutulan şöhreti yaygın eserlerdir. Ramazan Efendi Akaidi, Seyalkuti, Celal Haşiyesi, Hayali gibi ikinci derecedeki kitaplar ile, cedel ve münazaraya tahsis edilmiş bazı eserler de, bu öğretim malzemesi arasında bulunuyordu. 1900'lü yıllar pek çok konuda olduğu gibi kelam ilminde de Türkçe bazı eserlerin kaleme alındığı yıllar olmuştur. Bu dönemde üç ayrı alimin kelamla ilgilendiğini görmekteyiz. Bunlar sırasıyla : Abdüllatif Harputi, Sırrı-i Giridi ve İzmirli İsmail Hakkı Efendilerdir. Birincinin **Tenkihu'l-Kelam** adlı Arapça bir eseri, Sırrı-i Giridi'nin **Nakdü'l-Kelam**'ı, İzmirli İsmail Hakkı Efendi'nin de **Yeni İlm-i Kelam**'ı, yeni bir biçimde kelam ilminin meselelerini işleyen kitaplarıdır. İçlerinde en sonuncusunun kitabı, bu sahadaki en son yenilikleri ve tertip bakımından varılan en son tekamül noktasını temsil ediyordu. Bu üç zatın, kelama yeni bir veche veriş konusunda şöyle bir değerlendirme de yapılmıştır : "Her ne kadar İzmirli'den evvel gelmiş olan Diyarbakır valisi Giritli Sırrı Paşa, kelama dair 1310'da Nakdü'l-Kelam fi Akaid'l-İslam adında bir eser yazmış ve kelam ile çok meşgul olmuş ise de, üstad İzmirli'nin kelamda yaptığı inkılabı yapamamıştır."⁴¹

En az iki baskısı yapılan, Abdüllatif el-Harputi'nin eseri⁴², Arapça kaleme alınmış ve dipnotlar halinde Türkçe olarak problemlere açıklama getirilmiştir. Bu eser tarih itibarıyla Sırrı Paşa'dan sonraki bir zamanı göstermektedir. Durum böyle olunca, klasik tertipten farklı olarak kelam meselelerini ilk defa Osmanlı ilim dünyasına sunan kişi Sırrı Paşa olmaktadır. Bu hizmet, üniversite öğretim üyesi olan İzmirli'nin Yeni İlm-i Kelam'ı ile daha da mükemmelleştirilmiştir.

Sırrı Paşa, çok meşgul olduğu kelam ilmi dalında neler yapmıştır? 1324 tarihli ikinci baskısının önsözünde, Nakdü'l-Kelam'ın mahiyeti tanıtılmaktadır. Maarif Nezareti Celilesine başlıklı yazıda Sırrı Paşa, hem eserinin basılması için izin istemekte ve hem de eseri ile ilgili bilgiler vermektedir. Yine bu yazıda, onun kelam ilmi ile olan ilişkisinin bir başka yönü açıklık kazanmaktadır. Bu

⁴¹ İsmail Hakkı İzmirli, *Kur'an Tarihi*, İstanbul, 1956, 6; Celaleddin İzmirli'nin önsözü.

⁴² Abdüllatif el-Harpûtî, *Tenkihu'l-Kelam fi Akaidi Ehli'l-İslam*, Der Saadet, 1330, I, 399; II, 193.

yazıdaki “eser-i hame-i acizanem olan Şerh-i Akait Tercemesi’nin, bazı zevaidini tarh, gavamızını şerh suretiyle telhisi dahi, saye-i muvaffakiyetvaye-i Hazret-i Padişahide teyessur-numay-ı husül olarak, Nakdü’l-Kelam fi Akaidi’l-İslam namıyla tesmiye kılınmıştır.”

Bu sözlerden anlaşılan hususlar şunlardır :

a. Sırrı Paşa, klasik kelim kitabı Şerhu’l-Akaid li’t-Taftazani’yi, Türkçe’ye çevirmiştir. Muhtemelen bu eser, Nuru’l-Hüda limenihteda adıyla neşredilmiştir.

b. Bu eserin tertibi değiştirilerek, yer yer çıkartılma ve ekler yapılmak suretiyle özel bir kelim kitabı vücuda getirilmiş olup adı Nakdü’l-Kelam’dır. Paşa bu eserini de : “ ... Nuru’l-Huda gibi, bütün alem-i İslamiyyet ve ihsaniyyeti ziyalandıran” padişah II. Abdulhamid’in temiz inanç ve düşüncesinden iktibas edilmiş bir çalışma olarak tavsif etmektedir. Eser, Şerh-i Akaid’in kuru bir tercemesi olmaktan çıkmış, yer yer kendi fikirlerinin de verildiği müstakil bir kitap olmuştur. Nakdü’l-Kelam’ın kısa bir tanıtımı bize Paşa’nın kelim anlayışı hakkında bilgi verecektir. Bu yapı ve kelamla özel meşgul oluşu, yer yer sure tefsirlerinde, fırsat aramasına ve kısa kısa da olsa kelim problemlerine atıfta bulunmasına sebep teşkil etmiştir.

Sırrı Paşa’nın tefsir çalışmalarında daldığı kelim konuları ile olan ilgisini şöylece özetleyip bir sonuca varmak mümkündür :

- a. Sırrı Paşa, edebiyatla olan meşguliyetinden çok, dini ilimler içinde, kelim, akait ve felsefe problemlerine ilgi duymuş, tefsir çalışmalarında ayetlerin müsaadesi nispetinde bu konulara dalmış, hatta Nakdü’l-Kelam isimli bir de akait kitabı kaleme almış kişidir.
- b. Sırrı Paşa, bu konuları, yaşadığı asrın ölçüleri içinde iyi bilmekte ve akli muhakemelere yer vermekte, kaynaklar dışında konuyu kendi ilmi gücü ile zenginleştirmektedir.
- c. Sırrı Paşa, Osmanlı ilim dünyasında, medreselerde ve dışarıda kullanılan akait ve kelim kitaplarından yararlanmakta, onları körü körüne taklit etmeyip, kendi kişiliğini onlara giydirmekte, yer yer onları tenkit edebilmektedir.
- d. Mevakıf, Makasıt adlı kelim kitapları ve şerhleri yanında, Hızır Bey, Hayali, Siyalkuti gibi Osmanlı dünyasında tanınmış akait bilginlerinin eserlerinden yararlanmakta, Şihabuddin el-Hafaci, Kadi Beydavi gibi ana kaynaklarını burada da kullanmaktadır.

- e. Şerh-i Akait gibi, Eş'ari temayüllü bir eseri, kendisi Matüridi yolunun taraftarı olmakla birlikte tercüme edip, oradaki fikirlerin yayılmasına taassuba kapılmadan müsaade etmektedir.
- f. Yusuf ve İnsan surelerindeki ayetlerin akait konularına pek uygun düşmeşi, Paşa'nın bu ilim dalına beklenen kadar temas etmediği fikrini doğurmaktadır.
- g. Sırrı Paşa, İzmirli İsmail Hakkı ile doruğa ulaşan ve halen devam eden modern kelimada tekniğinin ilk müjdecisi olmaktadır. Hoş bir tertibe malik olan Nakdü'l-Kelam, çok sanatlı bir nesirle yazılmış, bugün dahi orijinalliğini korumaktadır. Eserin dili sade olsaydı, ondan istifade daha fazla olurdu. Bugün bile tertip olarak, eldeki pek çok kelam kitabına ihtiyaç bırakmayacak bir kaynaktır.
- h. Sırrı Paşa'nın kelam ilmine atıfları bir fantezi ve bir gayeden uzaklaşma değil, ayetlerin anlaşılması için, dozunda tertip edilmiş, yan bilgiler durumundadır.

4 – Kıraat Vecihlerine ve İlimlerine Atıfları :

Kur'an'ın değişik harflerle okunuşu, çok erken dönemlerde ilim adamlarının ilgisini çekmiş, peygamberimizden rivayet edilen haberler ve Kur'an'ın toplanması, yazılması, çoğaltılması çalışmalarında kıraat değişiklikleri tespit edilmiştir. Daha sonraki zamanlarda mütevatir ve ahad okunuş biçimleri bir ilim dalı halinde kayıt altına alınarak, İslam ülkelerinde, Kâri'ler adıyla anılan bir kesimin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Sahabeden birkaç kişinin özel mushafı dışında, bu kıraat farklılıklarına kaynak olacak rivayetler hep resmi devlet çalışmaları şeklindeki gayretler olmuştur. Rivayetlerdeki kıraat farklılıkları, kelime ve cümle eksikliği ve fazlalığı tarzında olmayıp, tamamen sesle alakalı, i'raba tesir etmeyen hareke farklılıkları, şedde, sükun, imale, med, kasr şeklindeki değişikliklerdir. Kıraatin şöhretli imamları, onların ravileri ve ilim dalının literatürü ve şahısları teşekkül etmiştir. Günümüzde de kıraat ilmi ve okutulması sürmektedir.

Kıraat vecihlerinin tefsir ilmi ile de ilgisi vardır, tefsir yapmak ve yazmak için şart görülen belirli ilimler arasında bu ilim de mevcuttur. Tecvid ilmini de içine alan Kıraat ilmi, Sırrı Paşa'nın eserlerinde ilgilendiği konular arasındadır. Yusuf ve İnsan surelerinin ne gibi kıraat türlerini ihtiva ettiklerini, bu konuda en

derli toplu listeyi veren Süleyman Ateş'ten izlemeği uygun gördük.⁴³ Tezin sonunda, bu iki surede mevcut kıraat vecihlerinin listesi verilmiş bulunmaktadır.

Süleyman Ateş'in belirttiğine göre, İnsan suresinin : 3, 5, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 30 v3 31. ayet-i kerimelerinde kıraat ihtilafı mevcuttur. Bu okunuş şekillerinde sahabeden: İbn Mes'ud, Talha, Hz. Aişe, Ubeyy, İbn Kays, Ebu Zerr İbn Huseym gibi zatların adları geçmektedir. Görüldüğü gibi bunlardan birkaç tanesi ilimle meşgul olmuş, diğerleri ise ilim erbabı arasında tanınmamış sahabilerdir. Özellikle ilim dalında en çok ismi geçen kişi Abdullah b. Mes'ud'dur. Tabiun, etba' ve imamlar ise en çok Şu'be, Nafi, Hamze, Kisai, Hafs gibi isimlere rastlanmaktadır. Kıraat farklılıklarını incelediğimiz zaman, cümle tarzında manayı değiştirecek şekilde bir farklı okuyuşa ve tespite rastlamamaktayız. İ'rab açısından, cümlenin anlamını kökten değiştirecek bir kıraat şekli de bulunmamaktadır. Aksine bu kıraatların tamamı : anlamı değiştirmeyen, edata farklılık veren hareke, tenvin veya cezm, mansup veya mecrur okunuş, mahreçleri yakın olan harflerin birbirinin yerine konulması, hemzenin okunması veya teshil yapılarak okunmaması, tenvin yerine hemze üzerinde durması, sülasi bir kelimenin mezitlerden gelen şeklinin kullanılması, anlamı değiştirmeyen müteradif bir kelimenin okunması şeklindeki değişikliklerdir. Bunlardan biri hariç, asıl metnin yazısının, harekesiz hali değişikliğe hiç uğramamaktadır. Diyebiliriz ki, İnsan sure-i celilesindeki kıraat türleri tamamen fonetik, sesle ilgili değişik okunuş tarzlarıdır. Ses değişikliğinden ibaret olan, bir takım kolaylıklar getiren bu vecihlerin, bugün bile okunması, ananın devamı açısından, bir kültür değerine sahip olunması açısından önemli olabilir.

Kıraat vecihlerinin ve türlerinin, Peygamberimiz ve sahabilerine dayanışını tespit eden hadis ve haber kaynaklarının önemini yukarıda vurguladık. Sırrı Paşa'nın hemen hiç temas etmediği bazı kıraat vecihlerine şüphe ile bakmayı doğurmaktadır. Söz gelişi pek çok kari gibi Sırrı Paşa da Yusuf kelimesinin kıraati üzerinde durmuştur. Paşa'nın bu kelimenin kıraati üzerinde duruşu, onun probleme ilmin gerektirdiği ciddiyet ile yaklaştığını göstermektedir. Sırrı Paşa, Yusuf kelimesi ile ilgili olarak şunları söyler :

“İsim İbri'dir. Arabi değildir. Onun için munsarif olmaz. Arabi olaydı, munsarif olurdu. Yusif ve Yusef tarzında da okunmaktadır.” Bu açıklamayı yapan Sırrı Paşa, kelimeyi isaf mastarından türeten kişilere karşı sağlam bir görüş ortaya koymakta ve bir nevi kıraat vecihlerindeki tutarsızlığı vurgulamak-

⁴³ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1988.

tadır. Bahsi şöyle bitirir : “Bu feth ve kesr, atiyde beyan olunacağı vech ile üdeba-i Arab’ın elfaz-ı A’cemiyeyi ta’ribde tela’ub (oyuncak oynama) tesmiye ettikleri, tasarrufat ve isti’malat-ı iktizasından olup, yoksa Yusuf lafzı İsaf mastarından fi’l-i muzari olduğu için değildir. Zira Yusuf lafzının ucmesine kıraat-i meşhure şahittir. Çünkü lügat-i Arap’ta Yüf’al vezninde aynın, yanın zammıyla muzari yoktur. Yusuf ise, kıraat-i meşhurede, evvelki ve üçüncü harflerinin zammıyladır. (Yusuf şeklindedir) Ucme maada’l-Arabiyye demektir. İmdi madem ki kıraat-i meşhure Yusuf lafzının ucmesine şahittir, sinin fethi ve kesriyle mervi olan kıraati tela’uuba hamletmek lazımdır.⁴⁴ Bu cümleden hareketle Paşa’nın bu açıklamaları daha ziyade şâz kıraatler için yaptığını söylemek mümkündür.

5 – Metafizik, Felsefe, Tasavvuf ve Fıkıh Usulü İlim ve Disiplinlerine Yer Verişi :

Sırrı Paşa, gerek İnsan ve gerekse Yusuf surelerinde, ayetleri tefsir ederken ilgiler kurarak bir takım yan meselelere dalmış, bazan birkaç cümle ile bazan da sayfalar ayırarak bu konuları incelemiştir. Bu nevi bir çok misal toplamak mümkündür. Özellikle İnsan suresinde, ayetlerin zikir, sabır, birr, takva gibi bir takım zühd ve takva terimlerine müsait olması onun bu meselelere küçük atıflarda bulunmasını doğurmuştur. Bunlar birkaç satırı geçmeyen atıflardır. “Şeyh Mekki der ki”, gibi bir cümle bazan yarım satırda son bulmaktadır. Bu cümlelerin küçüklüğü sebebiyle buraya onları almamış bulunuyoruz.

Tamamen biyolojiyi ve modern tıbbi ilgilendiren, ceninin anne rahminde teşekkülü konusu, devrindeki bilgiler ölçüsünde Sırrı Paşa’da bulunmaktadır. Bugün için fazla orijinallik arzetmeyen bu açıklamalarında Sırrı Paşa *اخلاط* ve *امشاج* kelimelerini açıklar. Nutfe’nin nasıl karıştığı ve teşekkülünü tamamladığını anlatır. *امشاج* terimini, erkek ve kadının erlik sularının karışması anlamında tefsir eden müellif, diğer bir suredeki sulb ile teraib arasından çıkan *الترائب والصلب* açıklamasını da delil olarak kullanmaktadır. Hasan el-Basri, Katade gibi eski müfessirlerin de kanaatını veren Sırrı Paşa; anne karnında su ve kanın karışımını; *علقة* ve *مضغة* ya dönüşümü açıklar. Bunları *امشاج* olarak algılar.⁴⁵ Böyle açıklamalar, devrinin tıp ve biyoloji ilimlerindeki seviye ile ölçülmesi gereken Sırrı Paşa’nın, konuya daha fazla yer ayırmadığı görülmektedir.

⁴⁴ Giritli Sırrı Paşa, *Ahsenu’l-Kasas*, I, 67, 68.

⁴⁵ Giritli Sırrı Paşa, *Sırr-ı İnsan*, 40-41.

İnsanın teşekkülünü madde açısından takip eden Sırrı Paşa, onun iyi insan

البر oluşunun şartlarını da yine ayetlerle ilgi kurarak açıklar. Kur'an'da çoğulu "el-Ebrar" olarak zikredilen iyi kişileri tanıtırken müellif, onların özellikle beş şeye iyi inanmalarının şart olduğunu belirtir. 'Birr'in tahakkuku ancak bunlara bağlıdır. Bunlar: Allah'a, ahirete, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanmaktır. Bu inanç dışında ebrar, sevgili olan malından tasadduk etmeli, namaz ve zekatına dikkatli davranmalı, ahde vefa göstermeli ayrıca da, sıkıntılı ve sevinçli anlarında, zaman ayırımı yapmadan sabır etmelidir. Sehl b. Abdillah et-Tusteri'den naklettiği bir görüşe göre ise : "Ebrarda, aşere-i mübeşşereyi teşkil eden on kişide bulunan güzel huylardan en az birinin o kişide bulunması şartını" getirmektedir . Hasen el-Basri ise: "berr, yani iyi insan zerre'yi dahi üzmemelidir" demektedir. Ebrar, Sırrı Paşa'nın zihnini meşgul eden, ayırım yapmadan ilk müfessirler, lisancılar ve tabii zahitlerden sayfalarca bilgiler naklederek açıklamağa gayret gösterdiği bir konudur. Sırrı Paşa'nın bu noktada göze çarpan bir başka özelliği, az da olsa içinde "el-Birr" kelimesi geçen bazı ayetlere atıfta bulunmuş olmasıdır.⁴⁶

Sırrı Paşa'nın, tasavvuf terimi açıklaması sayabileceğimiz uzun bir açıklaması yine Yusuf suresinde yer almaktadır.⁴⁷ "Nefs-i Emmare" için ayrılan bu açıklama: psikoloji, tasavvuf, metafizik disiplinlerini birlikte ilgilendirmektedir. Sırrı Paşa eski Yunan filozoflarının bu varlık için yaptıkları açıklamaları verir.⁴⁸ İnsan ve nefis bu açıklamaya göre aynı şeydir. Fakat nefsin pek çok sıfatı bulunmaktadır. Temas ettiği alemlere göre bu nefis; mutmainne, emmare bissu', levvame, razıya, merziyye sıfatlarına bürünür. Allah katında, akıllı ve değerli insan, nefisini ve kendisini başkalarından çok tenkit edebilen, kötülöklere meyilden münezzehe olan: yani peygamberlik ve meleklik vasfını kazanan varlıklardır.⁴⁹ Sırrı Paşa Te'vilattan yine bu bölümde bir sayfalık nakilde bulunur.⁵⁰

Konuyu daha azla uzatmadan şu hükme varabiliriz: Sırrı Paşa, mesela Fahreddin er-Razi gibi tefsirinde, meseleleri sadece usul ve kelimeler olarak görmemekte, tefsir yazdığını hiçbir zaman unutmamaktadır. Aynı şekilde, kelami açıklamalar, usul kuralları, tasavvuf ve te'vil, batıni tefsir denemeleri

⁴⁶ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, 78-80.

⁴⁷ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, II, 337-342.

⁴⁸ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, II, 337-342.

⁴⁹ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, II, 338-339.

⁵⁰ Giritli Sırrı Paşa, a.g.e, II, 341.

yapmamaktadır. Onun ölçülü bir şekilde, ayetlerde temasını uygun bulduğu konulara, usandırmayacak kadar daldığı, kendi kanaatları yanında, sahanın tanınmış alimlerinin de eserlerinden nakillerde bulunduğu tespit ettiğimiz bir husustur. Verdiği teknik bilgilerin, diğer alimlerinki gibi, zaman zaman eskiyeceği ve ayetlerdeki anlamların ebedi kalacağı muhakkaktır.

SONUÇ

Osmanlı topraklarında değişik türdeki medreseler ve diğer eğitim, öğretim kurumları, aile ve toplumun yoğun olarak bulunduğu cami, tekke, çarşı, pazar, kültürün yayıldığı, kuşaklardan kuşaklara aktarıldığı yerler olmuştur. Tanzimat hareketine yakın dönemlerde ve Tanzimat sonrasında gerçekleştirilen, eğitim ve öğretimde reform hareketleri, Batıya yönelme öncesi, medrese belirli bir ilmi ve terbiyeyi veren kurumlar olarak görevini yapmış ve Osmanlı münevveri diyebileceğimiz belirli bir insan tipini yetiştirmiştir. Bu insanın muhtelif özellikleri yanında, kendisine yetecek kadar din bilgisi aldığı, din hayatına ait uygulama ile yetiştiği söylenebilir ki, asıl işi din alimliği olmasa bile bu münevverler içinde, din alimleri gibi kendisini ikmal eden, din ilimleri ile uğraşan, eserler yazan kimseler olmuştur. O günkü kadrolaşma gereği bu insanlara Paşa'lık gibi ilmi payelerin verildiği bir gerçektir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ilim ve idare adamlarından birisi de, Giritli Sırrı Paşa'dır. Ülkenin değişik kesimlerinde valilik kesimlerinde valilik hizmetlerinde bulunan Sırrı Paşa devrinin karakteristik yönlerini aksettiren bir Osmanlı alimi ve idarecisidir. Hizmetten ayırdığı zamanlarda yazdığı eserlerini yayınlamış ve ülke ilim dünyasına bunları sunmuştur.

Konevi, Ebu's-Suud Efendi gibi bazı bilginlerle, Osmanlı tefsir alimleri, İslam dünyasının diğer coğrafyaları ile temas halinde olmuşlardır. Yazma halinde de olsa, klasik tefsir kitaplarına şerh ve haşiye yazan pek çok alim tanınmaktadır. Bunlar dışında, özellikle toplumun gelişmesi, yeni icatlar karşısında dinin rolü Osmanlı bilginlerini harekete geçirmiş, zamanın Batıda tahsil gören gençliğine ve ülke münevverine dinimizi anlatacak eserler kaleme alınmıştır. Bunlar içinde Kur'an'ı tanıtan, teknik konular ve maddi ilimler açısından Kur'an'ı inceleyen çalışmalar da denenmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın müspet ilimler ve özellikle astronomi ile Kur'an ayetlerini açıklayan eserleri yanında, Giritli Sırrı Paşa da üç ayrı sureyi tefsir ederek bu ilim kervanına katılmıştır.

Sırrı Paşa'nın; Sırr-ı Furkan, Sırr-ı İnsan adlı tek ciltlik eserleri yanında, üç ciltlik bir çalışma ile Yusuf sûresini de tefsir ettiğini görmekteyiz. Ahsenu'l-Kasas adıyla anılan bu sureye yine aynı isimle yazdığı tefsiri, tezimizde daha

çok ilgi noktası olmuştur. Sırrı Paşa'nın kaynakları, görev yaptığı illerin kütüphaneleri ile şahsi kitapları olmaktadır. O günün Osmanlı ilim dünyasında, özellikle de İstanbul'dan uzakta olan yerlerde, Fahreddin Râzî, Kâdî Beydâvî, Zemahşeri, Ebu's-Suud Efendi, İsmail Hakkı Bursevi gibi yazarları esas alarak çalışan Sırrı Paşa, Türkçe dirayet tefsiri örneği vermiştir. Özellikle Ahsenu'l-Kasas, adı geçen tefsir kitapları üzerine kurulu ise de, bunların yanında geniş bir yan bibliyografyadan istifade ile meydana gelmiştir. Sırrı Paşa, dirayet tefsiri yazmışsa da, rivayeti tamamıyla ihmal etmemiş, yeri gelince, özellikle Taberi'ye dayanan rivayetleri çeşitli kaynaklardan görmüş ve incelemiş, bazan da eserine almıştır. Sırrı Paşa'da, ayetleri dil ve üslup bakımından inceleme ön plandadır. Büyük bir edebi kişiliği ve ağır bir dili olan yazar, tefsirlerinde değişik bilim dalları açısından ayetlere bakmayı da ihmal etmemiştir.

Yusuf suresinde, özellikle peygamberlere yakışmayan sıfatları, Hz. Yusuf'a layık gören eski tefsirlerden nakiller yapılmamış, bilhassa İsrailiyyat üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Arapça, Farsça edebi ürünler, ayetler arasında serpiştirilmiş, münasebet düştükçe bunlara yer verilmiştir. Kelime açıklamalarında, konunun ustası olan filologlardan faydalanılmış, bilhassa i'rab üzerinde durulmuş, bunların değişik değerlendirilmeleri, meallere yansımıştır. Sırrı Paşa, zamanına göre meali güzel veren, bazan üç dört ihtimale uygun ayrı ayrı tercüme sunan bir yazardır. Onun özellikle kelam, akaid, felsefe ve tasavvuf gibi bilim dallarının meselelerine ayrıca yer ayırdığını klasik fırkaların ve itikat mezheplerinin görüşlerini çürütmeğe gayret ettiğini de görmekteyiz. Bu çalışma, o günün Osmanlı ilim dünyasında, mükemmel bir tefsir çalışması idi, öyle bilindi. Değişik amiller, öyle zannediyoruz ki, eserlerin daha çok okunmasını engelledi. Belki de, dilinin aristokrat zümre için seçilmiş hissi veren ağır yapısı bunda rol oynadı. Bugün temel telakkiler aynı kalmak şartıyla, tefsir çalışmalarında da hayli değişimler oldu. Bu bakımdan Sırrı Paşa'nın bazı gayretleri günümüz için bir mana ifade etmeyebilir.

Sırrı Paşa'nın eserlerinde yaptığı nakillerinin tetkiki bize, onun bu işi titizlikle yaptığı inancını verdi. Kendi şahsında ilim adına dürüstlük örneğini gördük. Bir takım indi değerlendirmeler ve metinler nakletmek yerine, asılda mevcut olanı olduğu gibi nakleden Sırrı Paşa, tercümelerinde bu nakilleri daha da güzelleştirerek, genişleterek okuyucuya anlaşılır hale getirerek takdim etmiştir.

